Citation:

Šuler-Galos, J. (2017). „Povrat h krščanskemu mišljenju in življenju”. Cilji in metode Krekovega krščansko socialnega gibanja. *Slavia Meridionalis*, 17. <https://doi.org/10.11649/sm.1365>

Jasmina Šuler-Galos

Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

„Povrat h krščanskemu mišljenju in življenju” Cilji in metode Krekovega krščansko socialnega gibanja¹

Politični katolicizem

Modernizacijski procesi so v celotni katoliški Evropi rodili pojav, za katerega se še danes ni povsem uveljavilo ideološko nevtrarno poimenovanje. Najmanj subjektivno obarvan se zdi termin politični katolicizem, mnogi avtorji pa uporabljajo tudi izraz klerikalizem ali novi (to pomeni moderni) klerikalizem. Pri tem izhajajo iz predpostavke, da se politika in vera izključujeta, zato je vsako stališče katoliške Cerkve do vprašanj, ki niso neposredno

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego pt. „Idee wędrówne na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XX w.)”, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, nr projektu 2014/13/B/HS2/01057.

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2017.

povezana s teologijo, moralno vprašljivo. Avtorji, ki kritično pišejo o klerikalizaciji oziroma novi klerikalizaciji, opisujejo isti pojav kot tisti, ki uporabljajo pozitivno vrednoten termin katoliško gibanje. V obeh primerih gre za „politiko, s katero se katoliška cerkev prilagaja moderni družbi v deželah, kjer je meščanska revolucija razmajala, če že ne razdrla, podedovano razmerje med njo in državo” (Pleterski, 1998, s. 16).

V Avstriji so se politične sile, ki so zahtevale aktivno delovanje Katoliške cerkve v javnem življenju in antikapitalistične gospodarske reforme okrepile v zadnjih desetletjih XIX. stoletja.² Leta 1864 je prišel na Dunaj iz Prusije konvertit Karl von Vogelsang (1818–1890), ki je leta 1875 prevzel uredništvo katoliškega dnevnika „Vaterland”, iz katerega je ustvaril glasilo avstrijskega krščanskega socializma. Vogelsang je bil tudi pobudnik večine socialnih reform Taaffejeve vlade. Ideja političnega katolicizma je bila posebej izpostavljena na drugem avstrijskem katoliškem shodu, ki je potekal leta 1889 na Dunaju, udeležili pa so se ga tudi slovenski predstavniki. Časopis „Rimski katolik”, ki je bralce izčrpno informiral o dogajanju na shodu, je posebej poudarjal, da morajo biti katoliki dejavni na vseh področjih družbenega življenja. Fran Erjavec piše, da so bili konservativni politiki na tem zboru potisnjeni v ozadje, „premoč so dobili modernejši in mlajši, prepojeni s Vogelsangovimi krščansko-socialnimi idejami” (Erjavec, 1928, s. 42). Dve leti kasneje je papež Leon XIII. izdal znamenito socialno okrožnico *Rerum novarum*, ki je vsebovala prav te krščansko-socialne ideje.

Papeževe besede so spodbudile tudi slovenske konservativne politike, da so leta 1892 ustanovili Katoliško narodno stranko, ki se je šele leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko, proti koncu XIX. stoletja pa so se začela množiti tudi katoliška društva.

Razne konfesionalne debate, ki so se vršile tista leta v parlamentu in ki so jako močno odmevale tudi med najširšimi plastmi ljudstva, so pa kmalu izzvale avstrijske katoliške kroge tudi k izrazito političnim akcijam. Ker se katoliške družbe kot nepolitične organizacije niso smele pečati s političnim delom, so začeli po alpskih deželah ustanavljati tudi posebna katoliška politična društva. Tako društvo je bilo ustanovljeno že leta 1869 v Gradcu, od koder so se slična začela hitro širiti tudi na Spodnje Štajersko in odtod v ostale slovenske dežele (Erjavec, 1928, s. 18).

² O krepitvi katoliških političnih društev v Avstriji piše Ernst Bruckmüller v članku *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne* (Bruckmüller, 1992, s. 131–146).

Narodni veljak ali rdečkar?

Popularnost katoliških društev in razvoj Slovenske ljudske stranke sta neločljivo povezana z imenom duhovnika, publicista, pisatelja in aktivista Janeza Evangelista Kreka (1865–1917). Ljudsko šolo je obiskoval najprej v Komendi, kjer je bil njegov oče učitelj, in nato v Škofji Loki, ker se je družina po očetovi smrti leta 1875 preselila v Selca pri Škofji Loki, kjer je Krekova mati odprla manjšo trgovino in trafiko. Energija, ki jo je Janez Evangelist vložil v ustanavljanje konsumov, in njegova vera, da bi ti lahko popolnoma izpodrinili tradicionalne trgovine, je najbrž povezana tudi z izkušnjami iz zgodnjega otroštva. Šestnajstletni Krek je deška leta opisal v poučnem spisu *Mlada prijateljca* (1881). Že v tej povesti bomo našli vrednote, ki so konservativnega reformatorja kljub sodelovanju v avstrijski in kasneje jugoslovanski politiki ter vsestranskemu intelektualnemu razvoju spremljale do konca življenja: pridnost, navezanost na domačijo, veselje do učenja in intelektualna radovednost, ki pa ju učinkovito brzdata krščanska pokora in poslušnost avtoritetam. Leta 1876 se je Janez Evangelist Krek vpisal v gimnazijo, ki jo je z odliko končal leta 1884. Po naravi je bil družaben in vihrav, zato je, kakor poroča Ruda Jurčec (Jurčec, 1935, s. 15), Krekove srednješolske učitelje in znance presenetila njegova odločitve za študij bogoslovja. Bogoslovne študije je končal leta 1888 in jeseni istega leta po priporočilu škofa Missie odpotoval na Dunaj, kjer je v tako imenovanem Avguštimeju nadaljeval študije, končane leta 1892 z razpravo *De charactere et spiritu s. Pauli apostoli*. Med doktorskim študijem se je seznanil s sočasnimi političnimi gibanji in snoval načrte za prenovno slovenskega političnega in družbenega življenja. Po vrnitvi z Dunaja je začel s široko zastavljenim delovanjem med kmeti in delavci. V letih, ki so sledila, ni bil samo duhovnik, temveč tudi predavatelj na ljubljanskem bogoslovju, organizator mladinskih krožkov, narodni buditelj, časnikar, pisec didaktičnih leposlovnih besedil, aktiven politik, poslanec v državnem (1897–1900) in nato deželnem zboru (od leta 1907 do smrti) ter še marsikaj.

Krek je postal najbolj predan Vogelsangov učenec na Kranjskem,³ čeprav lahko domnevamo, da je „pastorjev” vpliv pripomogel predvsem k sistematizaciji

³ Res je tudi, da so se podobne ideje širile v času Krekovega študija tudi na Kranjskem v publikacijah teologa in sociologa Ivana Belca (1856–1889), avtorja razprav: *Krščanstvo in pa delo, Kmetom v pomoč, Obresti v socialnem oziru*.

in opisu idej, ki so bile Kreku blizu že v mladostnem ljubljanskem obdobju, na primer ideje o nujni zmagi katolicizma v Avstriji, ki jo je na Slovenskem širil škof Missia,⁴ Krek pa izrazil v gimnazijskem spisu, naperjenem proti protestantom. Predvsem pa je Vogelsangovo gibanje potrjevalo Krekovo prepričanje, da je edina rešitev iz duhovne in ekonomske krize vrnitev k idilično razumljenim skupnostim prvotnih kristjanov. Njegovo delo *Črne bukve kmečkega stanu* se začena z besedami: „Kmetu se slabo godi. Ta klic odmeva po širni zemlji, kar je že silen dokaz, da je resničen” (Krek, 1895, s. 3). Nato Krek v sedemnajstih na posamezne dežele razdeljenih poglavjih prikaže težak položaj kmečkega stanu po vsem svetu, sklene, da je zanj kriv požrešni, odčlovečeni kapitalistični trg, ter predlaga rešitev:

Hohoff, Janssen, Pastor Vogelsang itd. so razbili nestvor, ki ga je fanatična, po protestantstvu vzbujena protiverska in brezbožna tolpa z lažjo in obrekovanjem zveržila kot obraz srednjega veka. Pokazali so, kako čudovito so bile urejene gospodarske razmere in kako veličastne družabne organizme je plodil krščanski duh. Te študije so vzbudile mnogo dobro mislečih, za ubogo propadajoče ljudstvo vnetih mož, ki so izpredvideli, da je jedina rešitev iz družabnega nereda – povrat h krščanskemu mišljenju in življenju, povrat k tistim načelom, ki so nekedaj osrečevali družabne skupine in posamnike. Tako se je rodila nova smer v javnem življenju mej kristjani, ki se je imenovala krščansko socialna. Ta smer se bojuje najprej proti sovragu vrenjenega družabnega življenja – proti liberalizmu, hkrati pa hoče preosnovati družbo po izkušanih načelih Kristusove vere (Krek, 1895, s. 169).

Krek je svoje gibanje imenoval krščansko socialno, medtem ko se v zvezi z Vogelsangom ponavadi uporablja termin krščanski socializem. V članku je uporabljen Krekov termin, ker je pridevnik socialističen z današnjega zornega kota v nasprotju s temeljno svetovnonazorsko orientacijo Kreka, povezava z medvojnimi filozofsko orientiranim krščanskim socializmom pa ni neposredna. Po drugi strani je res, da se je krščansko socialno gibanje na nekaterih področjih močno približalo socialističnemu programu. Vsebinsko lahko pridevnik socialni v tem kontekstu povežemo celo s kasnejšim socialnim (to je socialno občutljivim) realizmom v literaturi. Samo kot pomenljivo zanimivost in zaradi poštenosti je treba navesti še mnenje Jurčeca, ki je bil dogodkom še razmeroma blizu, da se je gibanje prvotno tako kot v vsej Avstriji imenovalo kar antisemitizem, šele kasneje so začeli uporabljati besedno zvezo socialno krščanstvo. Po drugi strani je socializem na začetku svoje postulate

⁴ Njegov predhodnik, škof Pogačar, je nasprotoval političnemu aktivizmu duhovščine, kar je zaviralo prodor političnega katolicizma v slovenske dežele.

utemeljeval v prvotnem krščanstvu in njegovi motiviki, zato vez med socialnim krščanstvom in socializmom tudi pri Kreku ni bila do konca pretrgana. Znano je, da se je še leta 1896 udeleževal socialističnih shodov in na enem od njih je v pogovoru s socialistko Thereso Notscher izjavil: „Od socialistov me loči samo Bog. Ali Bog je, potem so socialni demokrati največji reveži po smrti. Ali pa ga ni, potem smo mi neumneži in goljufi” (Pleterski, 1998, s. 20). Samo eno leto po opisanem srečanju pa je Krek v dunajskem državnem zboru socialdemokratskim poslancem očital, da zagovarjajo Marxovo stališče, to pomeni, da želijo stopnjevati nezadovoljstvo med delavci, dokler ne bo „po komunističnih načelih urejena ne samo ena država, ampak ves svet” (Jurčec, 1935, s. 141). Čeprav se zdi program socialno katoliškega gibanja z današnjega zornega kota idejno razklan, je med vsemi političnimi silami, ki so na prelomu stoletja v Sloveniji igrale politično vlogo – socialdemokrati, socialisti, konservativni in socialni katoliki – samo krščansko socialnemu gibanju uspelo pritegniti široke ljudske množice. Ponudilo jim je namreč učinkovit gospodarski program, ki je hkrati vseboval podobe in jezik domačijskega imaginarija.

Imaginarij je v tem članku tako kot pri Taylorju (Taylor, 2010, s. 37–47) razumljen kot zapleten, nestrukturiran in neartikuliran intersubjektivni mehanizem, s katerim ljudje določajo svoj položaj v skupnosti in usvajajo norme, ki v njej obvezujejo. Pojem je uporaben za obravnavano tematiko zato, ker odstira način, na katerega se neka prevzeta ideja v procesu demokratizacije prilagaja novemu družbenemu okolju tako, da to okolje spreminja in hkrati dobiva njegove poteze. Andrzej Leder (Leder, 2014, s. 12) poudarja še etimološki vidik pojma imaginarij, ki je povezan z domišljijo oziroma predstavnostjo, ne z racionalizacijo. „Imaginacije” so zelo trdožive podobe, živeče v kolektivni zavesti, za katere je značilna specifična tehnika sprejemanja novosti – „udomačijo” jih tako, da jih prilagajajo že obstoječim kolektivnim podobam in šele take lahko sprejmejo kot svoje. Imaginarij nima jasno začrtanih meja, zato ga ne moremo v celoti zajeti v neko pojmovno mrežo, lahko pa poskusimo opisati njegove izseke. V tem članku bo orisan tisti del imaginarija, ki se zdi za slovensko kulturo konstitutiven. Lahko si ga predstavljamo kot mrežo, v kateri se podobe, ki se hranijo z domišljijo in mitskimi zgodbami o harmoničnem življenju v izoliranih vaških skupnostih, povezujejo s pragmatičnim delovanjem, katerega cilj sta blaginja in gospodarska samozadostnost skupnosti. Ta mehanizem je povezan s pojmom domačijskost, ki ga slovenski raziskovalci pogosto interpretirajo negativno

kot beg v kmečko idilo in nekritično zavračanje tujih vzorcev,⁵ medtem ko *Slovar slovenskega knjižnega jezika* opisuje pridevnik domačijski nevtrarno: „ki prikazuje življenje v domačem, kmečkem, podeželskem okolju” (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, n. d.). Kakšna je njegova vsebina v spisih Janeza Evangelista Kreka?

Krekov socialno krščanski program

Program socialnega gibanja je oprt na dveh temeljih: krščanski veri in gospodarskem razvoju. Na prvem zboru slovenskega krščansko-socialnega delavstva, ki je potekal leta 1895 v Ljubljani, je Krek predstavil *Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov*. Program je bil objavljen tudi kot dodatek k *Črnim bukvam kmečkega stanu*, ki jih je Krek izdal istega leta pod psevdonimom J. Sovran. Temeljlil je na petih točkah:

- a. Vera je trden in nezmotljiv temelj resnice.
- b. Vsaka oblast je od Boga dana.
- c. Kapitalizem je največji sovražnik delavskega, kmečkega in obrtnega stanu.
- d. Delo je dolžnost vseh zdravih ljudi in edino z njim si lahko človek zagotovi sredstva za življenje.
- e. Temelj vsemu družbenemu redu je družina, zato jo mora država s posebnimi zakoni zaščititi.

Vera je trden in nezmotljiv temelj resnice

Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov se ne oddaljuje od navodil Leona XIII., na katerega okrožnico *Rerum novarum* se besedilo tudi izrecno sklicuje, in ostaja zvest neotomistični doktrini, ki jo je slovenskim razmeram prilagodil Anton Mahnič. Teološkim vprašanjem se je Krek pravzaprav izognil. To je

⁵ O domačijskosti kot pomembni sestavini slovenskega imaginarija glej na primer (Uršič, 2006, s. 112–123) in (Godina, 2015, s. 255–287). Braco Rotar (Rotar, 2007, s. 283–312) pojav imenuje „rodingrudnovstvo” in ga povezuje z antiuniverzalistično, ksenofobično tradicijo.

storil tako, da se je v celoti in brez zadržkov pokoril cerkvenim avtoritetam, kar pa seveda ne pomeni, da so bila ta vprašanja zanj drugotna. Nasprotno, odnos do Katoliške cerkve je splošna osvetlitev, v luči katere moramo razumeti celotno Krekovo delovanje. Izhodišče vsakega delovanja in razmišljanja je zanj esencialistično razumljeno naravno pravo. Predpostavlja, da obstaja neka bit, imenovana človeška narava, ki jo je mogoče razumeti in opisati. Narava sama po sebi teži k cilju, ki je vpisan vanjo od zunaj. Ta cilj je metafizično utemeljen in povezan z univerzalnimi vrednotami. Metafizično utemeljene vrednote med seboj niso protislovne, temveč tvorijo harmonično celoto (kapitalizmu Krek očita nered v gospodarstvu). Na enak ali podoben način je strukturirana družba, kar pomeni, da ima vsak posameznik v njej določeno mesto, ki mu pripada „po naravi”, zato Krek nasprotuje temu, da bi bil delavski razred posebej ponosen na svoj stan ali da bi se mu po drugi strani odrekal. Etična in npravna načela so nujno utemeljena v metafiziki, torej v veri, pravo razodetje vere pa je ohranjeno v katoliški cerkvi.

Krščansko-katoliška vera je temelj in edino trdno varstvo resnici in vsled tega tudi pravici. Samo ona opisuje človekovo naturo tako, kakršna je, in samo ona nezmotno pojasnjuje razmerja človekova do Boga, do samega sebe in do drugih. Zato pripoznavamo krščansko-katoliško vero kot glavno voditeljico k boljšim socialnim razmeram. Katoliško Cerkev priznavamo kot največjo silo napredka in sreče za človeštvo (Krek, 1895, s. 264).

Kot poslanec v dunajskem parlamentu je Krek celo svoje somišljenike presenetil z odločnim zagovorom odločitve vlade, da bo razpustila organizacijo železničarjev. Protidelavska stališča so bila pri Kreku izjemno redka, vendar take izjeme kažejo na hierarhijo vrednot: vprašanje legalnosti oziroma nelegalnosti železničarske organizacije je podredil načelnemu vprašanju: „To je namreč boj načel, in že pri seznamu govornikov se kaže, kako povsem različni elementi posegajo v gibanje, ki o njem govorimo danes” (Jurčec, 1935, s. 138). Krek se je torej postavil na stran vlade, ker nasprotniki niso bili katoličani, na kar je jasno pokazal z opombo o seznamu govornikov, češ, na eni strani je katoliški duhovnik, na drugi pa judovski odvetnik.⁶ Krek je sicer zagovarjal ločitev

⁶ Antisemitskih nazorov pri Kreku tako kot pri celotnem avstrijskem krščansko socialnem gibanju ne moremo spregledati. Tudi Krekov odnos do protestantov je bil, milo rečeno, odklonilen. V mladostnem šolskem spisu z naslovom *Protestantizem in slovensko šolstvo* piše o oholih in premetenih menihih, brezznačajskih, zaljubljenih popih, pismih, polnih strupenih idej ipd. (Jurčec, 1935, s. 16–17).

cerkve od države, vendar jo je razumel tako, da država ne bi smela posegati v cerkvene zadeve, pri čemer je vzgojo mladine, torej nazdor nad šolstvom, razumel kot vprašanje Cerkve, ne države. Tudi svoboda tiska bi bila omejena samo takrat, kadar bi ta napadal vero, npravstvenost ali osebno čast.

Vsaka oblast je od Boga dana

Spoštovanje do zakonite posvetne oblasti in habsburške rodbine je, kot beremo v *Socijalnem načrtu slovenskih delavskih stanov*, nujno za uspešen razvoj kmečkega in delavskega stanu, zakaj Avstrija ščiti zatirane sloje in priznava posebne pravice narodom, ki jim vlada. Tudi narod je „od Boga”, zato so pravice narodov do avtonomije, skupne uprave ter dejanske enakovrednosti z drugimi narodi v uradih in šolah skladne z naravnim redom in edino pravične. Narod za Kreka ni bil toliko moderna politična skupnost kot duhovno občestvo, katerega člane povezujejo zemlja, kri, tradicija in vera, zato je z veliko vnemo širil svoje poslanstvo tudi med Hrvati. Krhanje družbenih vezi in izginjanje predmodernega etosa je razumel kot razkrajanje skupnosti in smrt „pravega” naroda. V povesti *Mati* je zapisal: „Kakor osamljen jesenski list na veji, ki je že vse druge otresla na tla, je tvorniški delavec v sedanji družbi. Tovariši njegovi so mu redkokrat tudi prijatelji; med druge stanove ne more” (Krek, 1894, s. 725). Krekovo delovanje, oprto na tradicionalnih družbenih modelih, uspešni gospodarski reformi in oblikovanju novih institucij, je veliko pripomoglo k temu, da je postala Slovenska ljudska stranka najmočnejša v slovenskih deželah, njena ideologija pa je začela veljati za narodno ideologijo. Narodnost je postala karta, na katero je katoliško gibanje igralo še potem, ko je v njegove vrste stopilo mlado kapitalistično meščanstvo, načeloval pa mu je Ivan Šušteršič.⁷

⁷ Ivan Šušteršič (1863–1925), slovenski politik, soustanovitelj Katoliškega političnega društva, poslanec v državnem zboru, deželni glavar, poglavar Slovenske narodne in kasneje Slovenske ljudske stranke, predsednik dunajskega Slovenskega parlamentarnega kluba. Zagovornik političnega programa, po katerem bi bile slovenske in hrvaške dežele združene v posebno upravno enoto v okviru države Habsburgov. Ob tako imenovanem jugoslovanskem vprašanju je zagovarjal izrazito protisrbsko stališče. Zaradi političnih nesoglasij in samodržnega delovanja v stranki se je sprl z večino strankarskih kolegov, med drugimi tudi z Janezom Evangelistom Krekom.

Kapitalizem je največji sovražnik delavskega, kmečkega in obrtnega stanu

Po Krekovem globokem prepričanju je največja nevarnost, ki razjeda kmečki, delavski in obrtni stan, kapitalistična družbena ureditev, v kateri slabotnejši in poštenejši vedno podležejo močnejšim in hudobnejšim. Edina rešitev iz te pasti je gospodarska samostojnost, ta pa bo mogoča le takrat, ko bo slovenski kapital dovolj močan. Kapitalistično gospodarstvo – tako kot novi npravstveni zakoni ali nova avtonomna umetnost – ni prvotno, temveč je nastalo v zgodovinskem procesu, zato nasprotuje človekovi naravi, pa naj bo to navzven vidno ali ne. V Sloveniji je bila ta „nenaravnost” očitna na prvi pogled, ker kapitalizma na slovenskem podeželju niso izsilile postopne spremembe lastnine in trga, temveč je bil vpeljan z administrativnimi ukrepi. Začetek kapitalističnega gospodarstva in nastanek kmečkega proletariata Slovenci še danes povezujejo predvsem z gospodarsko krizo. Eden od vzrokov zanjo je bilo dejstvo, da se kmetje po uvedbi zemljiške odveze niso znali prilagoditi novim načinom kmetovanja in trgovanja, zato so se zadolževali, kmetije pa so se drobile. V obdobju desetih let je tako šlo na boben več kot deset tisoč kmetij. Vesna Godina pojav pojasnjuje s pomanjkanjem kulturnega kapitala za sprejem kapitalizma:

Osnovni družbeni učinek zemljiške odveze je bil odprava fevdalizma, ki pa na Slovenskem ni bila rezultat buržoazne revolucije, ampak administrativnega ukrepa države. Kapitalizem je bil državno uveden družbeni red, za katerega se je pokazalo, da v praksi ni imel ustrezne podlage v kulturnem kapitalu zemljiških gospodov in kmetov (Godina, 2015, s. 230).

Na prelomu stoletij so bile posledice tega procesa očitne, zato je bil Krekov socialni program uperjen v prvi vrsti proti kapitalizmu. Jedro sanacijskega načrta je bilo zadružniško gibanje. Na Slovenskem se je začelo v sedemdesetih letih XIX. stoletja z ustanavljanjem posojilnic in se zelo hitro širilo. Med letoma 1894 in 1912, ko je doseglo višek, je bilo na Kranjskem ustanovljenih več kot petsto šestdeset novih zadrug, „Kmetijske in rokodelske novice” pa so 26. januarja leta 1900 zapisale:

Toliko se je na polju narodnega gospodarstva napredovalo, da se je ustanovilo v namen boljših gospodarskih razredov poleg starejših stanovnih zavodov (hranilnic) in poleg starih kmetijskih družeb v novejšem času še skoro kacijh 300 gospodarskih zadrug, namreč do 200 posojilnic, več kakor 100 pa kmetijskih, obrtnih in sličnih zadrug. Da

bi pa vse te zadruge same tudi dobro gospodarile, treba je bilo v ta namen ustanoviti še društva za pouk in nadzorstvo njim samim (L., 1900, s. 24).

Prva posojilnica na Slovenskem je bila Schulze-Delitzscheva posojilnica, ustanovljena leta 1872 v Ljutomeru. Popularne so bile tudi tako imenovane rajfajznovke, imenovane po ustanovitelju Friedrichu Wilhelmu Raiffeisnu (1818–1888). Delovale so po kapitalističnih načelih tako, da so združevale individualne fonde in iz njih posojale denar tistim, ki so ga potrebovali. Osnovna razlika med „šulcejevskimi” in „rajfajznovkami” je bila v tem, da so slednje poskušale ščititi predvsem kmečko prebivalstvo, medtem ko „šulcejevke” niso izključevale obrtnikov, intelektualcev in trgovcev. Poleg tega Raiffeisnove posojilnice niso sprejemale delnic in niso izplačevale dobička. Posojilnice obeh tipov so opravljale tudi didaktične naloge. Časopis „Slovenski gospodar” je drugega januarja leta 1908 opozarjal, da morajo bančni uslužbenci delovati vestno in previdno ter ne smejo dovoliti, da bi kmetje preveč obremenjevali svoja posestva (I., 1908, s. 1). S kapitalom, ki ga bodo prinesle posojilnice, obljublja avtor članka, bodo lahko ustanovili zadruge, te pa bodo kmetom zagotovile težko pričakovano ekonomsko neodvisnost. Strokovnemu izpopolnjevanju zaposlenih v posojilnicah je bila namenjena zadružna šola, ki jo je Krek ustanovil leta 1908 v Ljubljani. To je bila druga šola s tem profilom v Evropi. Poleg posojilnic je krščansko socialno gibanje spodbujalo tudi ustanavljanje konzumov, katerih delovanje se je razširilo na Istro in Dalmacijo. Načrtovali so tudi gradnjo opremljenih kmečkih domov po ameriškem vzorcu. Take kmetije se ne bi smele drobiti ali zadolževati za več kot četrtnino svoje vrednosti. Za delavska stanovanja naj bi skrbela stavbna društva, za izobraževanje pa posebne obrtne šole.

Zadružniško gibanje je seveda želelo gmotno pomagati kmetom, delavcem in obrtnikom, toda hkrati je opravljalo tudi pomembno politično nalogo. Finančna emancipacija delavskega in kmečkega razreda je pomenila relativno gospodarsko samostojnost in dajala politično moč tistemu, ki je ščitil interese zapostavljenih razredov. Tudi zato so krščanski socialci v svoj program vključili petdeset političnih zahtev in jih skrbno utemeljili s socialnimi argumenti. Med pomembnejše sodijo: podružbljenje kovnic, železnic in drugih strateško pomembnih podjetij, določitev najvišje obrestne mere, uvedba denarnih in telesnih kazni za oderuhe in omejevanje tistih borznih akcij, ki omogočajo oderuštvo, reforma carinskih predpisov ter volilnega in davčnega zakona v prid socialno šibkejšim slojem, svoboda druženja in tiska, brezplačno šolstvo in pravica do udeležbe delavcev pri delitvi dobička. Največ zahtev v *Socijalnem načrtu* pa se nanaša na zakon o delu: odprava otroškega dela v tovarnah, proste

nedelje in prazniki, določitev minimalne plače, sistematična skrb za varnost pri delu, bolniško in starostno zavarovanje.

Delo je dolžnost vseh zdravih ljudi

Kapitalizem je bil za Kreka veliko več kot ekonomski sistem, ki ga je z razsodnimi upravnimi in gospodarskim reformami mogoče spremeniti. Proti kapitalističnemu trgu se bojuje zato, ker je ta prinesel s seboj druge, po Krekovem mnenju pogubne znake modernosti: rast zaupanja v lastne moči, izgubo vere, razvrat in avtonomijo kulture. Delo, ki je v slovenski kulturi veljalo za vrhovno vrednoto še pred uveljavitvijo Vogelsangovih idej, je po Krekovem mnenju v kapitalizmu izgubilo svojo sakralno razsežnost, kar je spet pomenilo izstop iz „naravnega” predmodernega stanja. Delo kot vrhovna vrednota je ena od pomembnih sestavin imaginarija, ki si ga je Krek delil s svojimi predhodniki v XIX. stoletju in nasledniki po drugi svetovni vojni. Povojno socialistično geslo se je glasilo: „Delu čast in oblast,” osrednji časnik pa se še danes imenuje „Delo”. Prav delo povezuje v celoto realni in zamišljeni (imaginirani) del Krekovega programa.

Domačijskost

V Krekovi načrtovani idealni družbi so delo, člani skupnosti in trg povezani v nerazdružljivo, harmonično in urejeno celoto. Take družbe so v preteklosti že obstajale, vendar jih je nenaravni, sprevrženi kapitalistični sistem vrgel iz tira. Na širši ravnini torej Krekovi postulati (tako kot postulati Leona XIII.) pomenijo vrnitev v predmoderno stanje, in ne prilagoditev novim razmeram. Nazoren zgled takega mišljenja je nekoliko daljši odlomek iz dela *Črne bukve kmečkega stanu*, v katerem Krek opisuje jugoslovansko zadrugo, ki je po njegovem mnenju tako kot druge podobne ustanove postala žrtev krvoločnega kapitalizma:

Mej sadnim drevjem stoji ne prevelika hiša. Skozi vežo pridemo v kuhinjo; na levo in desno so prostorne, čiste izbe [...] Poleg hiše so hlevi; v njih je nekaj parov volov in konj, 4 do 8 krav, 10 do 20 drugih govedij, 15 do 20 prešičev, več ovac; po dvorišču brska kuretna; za hlevom stoje druga potrebna gospodarska poslopja. Posestvo take rodbine je nerazdeljeno in vsak rodbinski član ima pravico do skupnega premoženja ... Gospodar ukazuje, svari in opominja; večinoma se o vsaki količjak važni stvari

posvetuje z sozadružniki. Delo je lepo razdeljeno; mlajši pasejo; starejši obdelujejo polje. Gospodinja kuha za vse. Če je treba nujnega dela, pridejo pomagat sosedje in tak dan je praznik za zadrugo. Od zore do mraka se glase vesele pesmi s polja ali s travnikov in zvečer zaraja mlado ljudstvo ljubeznivo kolo. Nравnost je v tacih zadrugah na visoki stopinji [...] Kar je treba odrajtovati gosposki, se točno oddaja. Lep red je združen z zadržnim življenjem (Krek, 1895, s. 179).

Kmečka idila torej, ena najstarejših in najbolj univerzalnih podob sreče na tem svetu. Toda navedeni odlomek ni vzet iz literarnega besedila in ni izraz meščanovega hrepenenja po nepokvarjeni naravi. Idilični opis je sestavni del trdoživega in zapletenega imaginarija. V najbolj čisti obliki je ta imaginarij viden v literarnih in paraliterarnih besedilih, ki so nastala pred uveljavitvijo modernističnega gesla „umetnost zaradi umetnosti” (večerniška povest) ali tega načela niso spoštovala (dela socialnega realizma). Vse opisane značilnosti bomo našli že v večerniški povesti, za katero je, kot dokazuje Miran Hladnik (Hladnik, 1990, s. 107), ključno vaško okolje, navezanost na zemljo in materialna neodvisnost, ki je sad sistematičnega in neumornega dela več generacij. Zanimivo je, da so starejše oblike takih povesti manj domačijske, kar bi lahko kazalo na trenutek rojstva domačijske naracije. Religija je v njej razumljena obredno in igra vlogo regulatorja družbenih vlog. Med večerniške povesti lahko štejemo tudi Krekovo delo *Iz nove dobe*, objavljeno pod psevdonimom J. Sovran v „Domu in svetu” leta 1893. Celotna povest je pravzaprav razširjen eksempl in svari pred nevarnostmi, ki jih prinaša naslovna nova doba. Glavni junak je primer „naravno” dobrega človeka, ki ga je velemestni moderni svet zvabil na limanice. Po težkih preizkušnjah se vrne na „pravo” pot, kar mu prinese duševni mir, sreče na tem svetu pa ne več. Z računovodsko natančnostjo so v tej didaktični pripovedi prikazane nevarnosti, ki jih prinaša nova doba: judovski kapital, proletarizacija kmečkega prebivalstva, nравstvena izprijenost meščanov, spletkarjenje protestantov. Vestno so našteje tudi vse teze socialistične krive vere, vendar samo zato, da so lahko kasneje v povesti druga za drugo ovržene: človek je sam svoj gospodar, delavski razred je rojen za velike stvari, zakonska zveza je samo dogovor med moškim in žensko, popi sejejo med ljudstvo naivne laži, zakoni so na svetu zato, da bi jih ljudje lahko kršili, oblast pa zato, da si jo lahko vzamejo. Skratka, v povesti *Iz nove dobe* je Janez Evangelist Krek z literarnimi sredstvi snoval svojo vizijo pravične družbe, kateri trdnost in harmonijo zagotavlja „naravni red”. Kršenje tega reda ruši ravnovesje, zato je najpomembnejša naloga voditeljev varovanje skupnosti pred liberalno, to pomeni napačno razumljeno svobodo posameznika. Vsak član pripada skupnosti kot njen imanentni in nepogrešljivi del in ima v njej točno določeno mesto, ki si ga je zagotovil z delom. Namen dela pa ni

kopičenje zasebne lastnine, temveč bogatenje skupnosti. Bogastvo je skupnosti nujno potrebno za doseg gospodarske samozadostnosti in oblikovanje notranjega trga ter relativne politične avtonomije znotraj federalne države. Člane take skupnosti poleg tega povezuje prostor, dom. Tako organizirano družbo je Krek opisal na več mestih in v več besedilnih vrstah; v literaturi, publicističnih besedilih, političnih govorih in na gostilniških srečanjih. Ti opisi reproducirajo in širijo v skupnosti dolgoročno prisotne dominantne vzorce.

Take ponavljajoče se vzorce je antropologinja Vesna V. Godina v delu *Zablode postsocializma* imenovala tiri (Godina, 2015, s. 235). Njihovo dolgoročno strukturo je prikazala v zgodovinskem prerezu od staroslovanskih žup preko srednjeveških zemljiških gospodstev do uvedbe kapitalizma in nato socializma ter postsocializma. Avtorica ugotavlja, da je struktura teh tirov bistveno vplivala na sprejem in obliko slovenskega kapitalizma, ki se v Sloveniji ni oblikoval kot posledica buržoazne revolucije, temveč je bil administrativno uveden z zemljiško odvezo. Obdobje prisilnega uvajanja kapitalizma po letu 1783, ko je Jožef II. ukinil tlako in uvedel denarne dajatve, je bilo za slovensko družbo travmatično. Kmetje na svobodnem trgu niso znali prodati svojih izdelkov, zato niso mogli poplačati zapadlih dolgov. Ker niso razumeli novih pravil igre, so si denar sposojali pri oderuhih. Kapital se je tako kopičil v rokah veleposetnikov in veletrgovcev, ki so bili, kar je za razumevanje imaginarija pomembno, pogosto tujci – to pomeni, da niso bili del skupnosti in si niso z njo delili kulturnega kapitala. Slovenska družba se je seveda morala vključiti v novi kapitalistični sistem. Ker je ta sistem razumela kot travmo, je njegove zunanje znake sicer sprejela, vendar se je hkrati umaknila v varno okrilje znane domačijske strukture, da bi lahko ohranila neokrnjeno naracijo skupnosti (nacije).⁸ Če si natančneje ogledamo pomensko polje pojma domačijskost, bomo opazili, da nobena od njegovih sestavin ni povezana s psihoanalitično razumljenim Zakonom. Izraz tvori presečne množice s takim pojmi, kot so: tradicionalen, idiličen, nostalgичen, povezan z otroštvom, ki sodi kam, ki je doma, ki daje občutek identitete, ki nudi občutek varnosti, pripadnosti. V nekaterih besedilih pomeni tudi preprost, neprofesionalen, redko vulgaren.

Domačijska mentalna struktura je oprta na vzorcih, ki jim po mnenju Vesne V. Godine lahko sledimo od staroslovanskih skupnosti do danes. Antropologinja v svojem delu Kreka ne omenja, vendar je njena analiza predmodernistične družbe presenetljivo podobna nostalgичni Krekovi domišljijijski sliki. Znanstvenica se pri

⁸ Psihoanalitično interpretacijo tega procesa najdemo v zgodnjem delu Slavoj Žižka z naslovom *Jezik, ideologija, Slovenci* (Žižek, 1987).

opisu staroslovenskih skupnosti seveda opira na preverjene zgodovinske vire in pričevanja priznanih slovenskih zgodovinarjev, vendar kljub temu ostaja zelo blizu Krekovemu opisu jugoslovanskih zadrug, kar lahko pomeni, da so tudi slovenski zgodovinarji delovali znotraj domačijskega vzorca. Ponavljajoče se strukture oziroma tiri, ki jih lahko detektiramo celo v sodobni postsocialistični družbi, imajo po mnenju Vesne V. Godine veliko skupnih točk s slovanskimi župami, za katere je, kot dokazuje antropologinja, značilno, da so v njih ljudje živeli v manjših skupnostih, v katerih so vladali neformalni odnosi. Družbena stratifikacija ni bila izrazita, pomembne odločitve pa so člani skupnosti sprejemali skupno v okviru posebnih svetov. Država – ali kak drug center oblasti – ni bila razumljena kot nekaj, kar je del skupnosti, temveč kot zunanja pritožna instanca. Ljudi je povezoval prostor, na katerem so uresničevali gospodarske interese in izmenjavali sadove svojega dela. Ker so bile že v devetem stoletju višje plasti prebivalstva bavarskega porekla, so bili Slovani na tem ozemlju že zelo zgodaj razumljeni kot etnično in družbeno ločena enota, zato je za te družbe značilno, da so tesno povezane navznoter, medtem ko so vezi, ki jih vežejo z zunanjim svetom, rahle. Gospodarska logika, ki vlada v teh skupnostih, je logika preživetja, ne logika dobička. Te skupnosti so bile, ugotavlja Vesna V. Godina, organizirane zelo podobno kot socialistične temeljne in sestavljene organizacije združenega dela v drugi polovici XX. stoletja, kar kaže na to, da je bil za Slovence „socializem po svoji temeljni logiki družbene organizacije tradicionalen sistem” (Godina, 2015, s. 236). Relativno majhna razslojenost tradicionalnih družb je bila v socialističnem sistemu razumljena kot enakost, ki je med Slovenci še danes ena najbolj cenjenih vrednot. Socialne razlike v Sloveniji so najmanjše v celotni Evropski uniji, odstotek ljudi, ki menijo, da je dobiček med državljane neenakomerno porazdeljen, pa med najvišjimi. Sodelovanje delavcev pri odločanju, ki ga je zahteval tudi Krek, je povezano z načinom sprejemanja odločitev v vaških skupnostih in soseskah. Tekmovalnost in konkurenca sta pogosto še danes razumljeni kot slabitev vezi v skupnosti, ne pa kot razvojna priložnost za nadarjene posameznike.

Sklep

Opisi idealizirane slovenske družbe, ki jih najdemo v kmečki povesti in širše v prosvetnem delovanju družbe svetega Mohorja v devetnajstem stoletju, socialni program slovenskega delavstva, ki ga je predstavil Janez Evangelist Krek leta 1895, in antropološka analiza slovenske družbe, ki jo je leta 2015

izpeljala Vesna Godina, se v marsičem pokrivajo. Povezuje jih imaginarij, v katerem najdemo domačijske podobe, pričakovanja, vrednote in predstave. Krekov socialni program je lahko postal dominantna ideologija na prelomu XIX. in XX. stoletja zato, ker ga z lahkoto vpišemo v ponavljajoče se strukturne vzorce, s katerimi je slovenska družba vsaj od XIX. stoletja sprejemala in preoblikovala novosti: vedno znova jih je vpisovala v domačijski imaginarij, katerega najpomembnejše vrednote so: ekonomska samozadostnost, egalitarizem ter identitetna povezanost s podeželjem⁹ in podeželskim načinom življenja, emocionalno in domišljijско pa z vizijo idealne prvotne družbe, ki se je odtrgala od Vogelsangove vizije prvotnega krščanstva. Prav ta sekularizirana vizija je bila razlog za to, da je po drugi svetovni vojni del slovenske družbe razmeroma hitro in nekonfliktno sprejel socialistično družbeno ureditev. Ker je bila večina novosti v slovenski družbi presejana skozi domačijsko sito, je prišlo v kulturi do značilnega brisanja robov in izogibanja ekstremnim položajem. Seveda so opisani procesi dominantni, ne pa edini način odzivanja slovenske družbe na novosti. Ne smemo pozabiti tudi, da sam mehanizem regresa v neko kulturno pogojeno idilično skupnost, ki se aktivira v obdobjih burnih sprememb, ni specifično slovenski pojav. V univerzalnem merilu se tak mehanizem sprošča v položajih, ko novosti niso posledica imanentnega razvoja določene družbe, temveč so – tako kot na primer zlom fevdalnega sistema v habsburški Avstriji – družbi na neki način vsiljene.

BIBLIOGRAFIA

- Bruckmüller, E. (1992). Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne. In E. Škulj (Ed.), *Krekov simpozij v Rimu* (pp. 131–146). Celje: Mohorjeva družba.
- Černič, B. (1989). The role of dr. Janez Evangelist Krek in the Slovene Cooperative Movement. *Slovene Studies*, 11(1–2), 78–81. <https://doi.org/10.7152/ssj.v11i1.3770>
- Erjavec, F. (1928). *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosветna zveza.
- Godina, V. V. (2015). *Zablode postsocializma*. Ljubljana: Beletrina.

⁹ M. Uršič dokazuje, da slednje velja tudi za sodobno slovensko družbo: „Sodobne raziskave o prostorskih vrednotah v Sloveniji kažejo specifičen «domačijski» odnos prebivalcev do urbanega [...] Ena izmed razširjenih prostorskih vrednot, ki kažejo odnos prebivalcev Slovenije do življenja v mestu, je priljubljeno bivanje v manj gosto naseljenih, podeželskih območjih in odpor do bivanja v gosto naseljenih, urbanih predelih” (Uršič, 2006, s. 116).

- Hladnik, M. (1990). *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- I. (1908). Kmečke posojilnice in Rajfajznovke. *Slovenski gospodar*, 42(1), 1. Retrieved 4 May 2017, from <https://www.dlib.si/> [Slovenski_URN-NBN-SI-DOC-J8RC4IUB.pdf].
- Jurčec, R. (1935). *Krek*. Ljubljana: Založba Hram.
- Krek, J. E. (1881). Mlada prijateljca. *Vrtec*, 11(7), 101–103.
- Krek, J. E. (1893). Iz nove dobe. *Dom in svet*, 6(12), 12–498.
- Krek, J. E. (1894). Mati. *Dom in svet*, 7(23), 723–727.
- Krek, J. E. (1895). *Črne bukve kmečkega stanu*. Ljubljana: Samozaložba.
- L. (1900). Dva letopisa slovenskih posojilnic. *Kmetijske in rokodelske novice*, 58(24), 24. Retrieved 4 May 2017, from <https://www.dlib.si/> [Prvi_URN-NBN-SI-DOC-8GVV6ZEO.pdf]
- Leder, A. (2014). *Prześniona rewolucja*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Pleterski, J. (1998). *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rotar, D. B. (2007). *Odbiranje iz preteklosti: Okviri, mreže, orientirji, časi kulturnega življenja v dolgem 19. stoletju*. Koper: Založba Annales.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. (n. d.). Retrieved 4 May 2017, from [Fran.si](http://fran.si)
- Taylor, C. (2010). *Nowoczesne imaginaria społeczne*. (A. Puchejda & K. Szymaniak, Trans.). Kraków: Znak.
- Uršič, M. (2006). Povej mi, kje bi živel, in povem ti, kdo si! Odnos Slovencev do življenja v mestu. In I. Novak Popov (Ed.), *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (pp. 112–123). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko.
- Žižek, S. (1987). *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.

„Powrót do chrześcijańskiego myślenia i życia”. Cele i metody chrześcijańsko-społecznego ruchu Janeza Evangelisty Kreka

Na przełomie XIX i XX wieku w kulturze słoweńskiej silnie zaznaczył się ruch później nazwany politycznym katolicyzmem. Bardziej niż postulaty polityczne tego ruchu na rozwój kolektywnej świadomości Słoweńców wpłynęła towarzysząca mu narracja łącząca wątki gospodarcze z kulturowymi. Celem artykułu jest opisanie tej narracji z punktu widzenia jej najważniejszego przedstawiciela – Janeza Evangelisty Kreka (1865–1917).

Konserwatywne i prowadzone w duchu społeczno-chrześcijańskim reformy doktora Kreka mogły stać się konstytutywną częścią słoweńskiej świadomości kolektywnej tylko dlatego, że zostały one dopasowane do powtarzających się wzorców, za pomocą których społeczeństwo słoweńskie przynajmniej od początku XIX wieku przyjmowało i adaptowało nowe idee. Ima-

ginarium ukształtowane przez takie wzorce jest w artykule nazwane „swojskim”, ponieważ opiera się na przednowoczesnym kapitale kulturowym i tradycyjnych strategiach przetrwania. Z zadziwiającą łatwością imaginarium „swojskości”, obserwowane w artykule z punktu widzenia działalności doktora Kreka, odsunęło na bok znaczące postulaty nowoczesności, skupiając się na osiągnięciach techniki, które często służyły do przechowywania konserwatywnych wartości i instytucji. W postaci „swojskiej nowoczesności” imaginarium to, paradoksalnie, umożliwiło stosunkowo bezkonfliktowe przyjęcie socjalizmu po II wojnie światowej.

Słowa kluczowe: swojski, katolicyzm polityczny, nowoczesność, ruch spółdzielczy, Janez Evangelist Krek

“Return to Christian thought and life”: The Objectives and Methods of Janez Krek’s Christian-Social Movement

The turn of the twentieth century in Slovenian culture was marked by a movement, later dubbed “political Catholicism.” The cultural and economic narrative which arose from the movement was in the long term of much greater importance than the political objectives of the Catholic movement itself. The aim of this article is to describe the narrative from the point of view of its most prominent representative, Janez Evangelist Krek (1865–1917).

Doctor Krek’s conservative social reforms were able to become one of the pillars of the Slovenian collective consciousness solely because they could be bent to conform to the recurring cultural templates used by the Slovenian society to accept and reshape changes since as early as the beginning of nineteenth century. The imagery constituted by these templates is termed domestic in the article. This is to mean that it is based upon pre-modern cultural capital and traditional survival strategies. Doctor Krek’s work is proof of the ease with which domestic imagery “swallowed” modernity and “spat it out” onto the fringe of society, into the sphere of technical developments, which was then used to protect conservative values and institutions. Paradoxically, it was only in this form that the domestic imagery allowed for the relatively easy acceptance of socialism after World War II.

Keywords: domestic imagery, political Catholicism, modernity, cooperatives, Janez Evangelist Krek

Notka o autorze

Jasmina Šuler Galos (jasmina.galos@gmail.com) – doktor nauk humanistycznych, słowenistka, rusycystka, tłumaczka, lektorka języka słoweńskiego na Uniwersytecie Warszawskim, badaczka literatury słoweńskiej. Zainteresowania badawcze: postmodernizm w prozie słoweńskiej, historia idei w Europie Środkowej i na Bałkanach.

Jasmina Šuler Galos, PhD (jasmina.galos@gmail.com) – expert in Slovenian and Russian studies and history of literature. Translator, teacher of Slovenian language at the University of Warsaw. Research interests: postmodernism in Slovenian prose, history of ideas in Central Europe and the Balkans.